

- and religious professionals in a Hungarian adult sample. *International Journal for the Psychology of Religion*, 23, 161–170.
- Voigt V. (2004). *A vallási élmény története: bevezetés a vallástudományba*. Budapest: Timp.
- Walach, H., Schmidt, S., Schooler, J., Beauregard, M., Forman, R., Wallace, B. A. (eds.) (2015). *Studies in Neuroscience, Consciousness and Spirituality*, Vol. 4. Springer Science & Business Media.
- Wilber, K. (2000). *Határok nélkül: a személyiség kiteljesítésének keleti és nyugati szemlélete*. Budapest: Édesvíz.
- Wilber, K. (2006). *Válogatás Ken Wilber műveiből*. In: Assagioli, R., Maslow, H. A., Wilber, K.: *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába*. Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest. 145–252.
- Wuthnow, R. (1978). *Experimentation in American Religion*. Berkeley, Calif.: University of California Press.

Spirituális útkeresés és a református lelkiség – lelkészinterjúk fényében

Szerkesztőségünk – eltérve íratlan, de általában követett szabályától, amely szerint nem közlünk sorozatot – egy bizonyára nagy érdeklődésre számíto, négy olyan tanulmányt jelentet meg az ez évi négy számban, amelyek „szociológiai és szervezeti” sajátságainak szempontjából vizsgálja a református egyházat, illetve a református lelkészeket. A kutató munka 33 református lelképásztor gondolatait, érzéseit dolgozza fel. Az első tanulmány a pénz világról szól, és az első számban közöltük. A második tanulmány a lelkész szerepének hatalmi dimenzióját vizsgálja, és a második számban jelent meg. A harmadik tanulmány a fenti címmel, a lelkész szerepének spirituális dimenzióját vizsgálja. (a szerkesztő)

Ebben a tanulmányban, annak járunk utána, hogy egyes református lelkészek hogyan látják hitük alakulását, lelki életük változásait a szolgálat ideje alatt. A 33 lelképásztorral készült interjú során a lelkészek mint útkereső hívő emberek vallottak spirituális növekedésükről és a református lelkiség megéléséről a mindennapokban. A lelkész szerephez kapcsolódik az, hogy a gyülekezeti közösség tanítást, útmutatást vár a lelkésztől, illetve az, hogy a hit útján a lelkész előrébb járjon, mint a közösség tagjai. Ezzel a szerepeltárással együtt látni kell, hogy a lelkész is úton van és a lelki növekedésében az életkora, a neveltetése, a kegyességi elköteleződése nem hagyható figyelmen kívül. A hit útján ugyanúgy keresők és otthontalálók a lelkészek is, mint a többi hívő ember, a lelkési szerepük azonban egy fontos aspektusa lelki növekedésüknek. A növekedést az Isten adja, és azon a szinten, olyan keretek között szólít meg bennünket, ahol épp tartunk. Van, amikor ez a növekedés keresést, van, amikor ez új vagy számunkra megújult régi keretek közötti otthonra találást jelent. Minden lelkész életútja más. E tanulmányban nem is akarunk általánosítani, csak a lelki út kapcsán szeretnénk pár vallomást egymás mellé tenni, hogy mozaikszerűen bár, de kirajzolódjon egy kép a református lelkiség megéléséről a mai magyar kontextusban.

In dieser Studie wird erforscht, wie einige Pastoren während ihrer Dienstzeit die Entwicklung ihres Glaubens und Wandlungen ihres geistigen Lebens sehen. Bei den Interviews äußerten sich 33 Pastoren, als Weg suchende Gläubige über ihre spirituelle Entwicklung und dazu, wie sie die Geistigkeit im Alltag erleben. Die Kirchengemeinde möchte vom Pastor gelehrt und beraten werden, er soll auf seinem persönlichen Glaubensweg den Mitgliedern der Gemeinde voran sein. Dabei muss man sehen, dass der Pastor selbst auf dem Wege ist und bei seiner spirituellen Entwicklung sein Alter, seine Erziehung und seine Frömmigkeit nicht außer Acht gelassen werden dürfen. Auf dem Glaubensweg sind Pastoren Suchende und Heimfindende, genau so wie alle anderen Gläubigen, ihre Rolle als Pastor ist aber ein wichtiger Aspekt ihrer geistigen Entwicklung. Das Wachstum im Glauben kommt von Gott selbst, er wird uns auf der Ebene und unter den Umständen ansprechen, wo wir uns befinden. Manchmal bedeutet die Suche selbst das Wachstum, manchmal bedeutet das Wachstum ein Heimfinden in neuen oder für uns erneuerten. alten Rahmen. Jeder Pastor hat seinen eigenen Lebensweg. In dieser Studie möchten wir daher auch auf keinen Fall verallgemeinernde Aussagen machen, wir möchten nur einige Äußerungen an einander reihen, damit sich – wenn auch mosaikartig – ein Bild über das Erleben der Spiritualität im heutigen ungarischen Kontext zeichnet.

Bevezetés

„Mennyire vágyom rá, hogy lelkészeink kevesebbet beszéljenek, kevesebbet tudjanak, prédikációik a csöndből szülessenek” – sóhajt fel esszékötetében Tóth Sára a református istentisztelet kapcsán.¹ A lelkési identitás alapjához tartozik az Isten felé irányultság és

az Ő akarátának keresése. Vajon, hogyan élük meg lelkészeink személyesen a hitet, bizalmat és szeretet, amit az Istennel való kapcsolatban kapnak? Ebben a tanulmányban annak járunk utána, hogy egyes református lelkészek hogyan látják hitük alakulását, lelki életük változásait a szolgálat ideje alatt. Az interjúk során a lelkészek mint útkereső hívő emberek vallottak spirituális

növekedésükről és a református lelkiség megéléséről a mindennapokban.² Minden lelkész életútja más. E tanulmányban nem is akarunk általánosítani, csak a lelki út kapcsán szeretnénk pár vallomást egymás mellé tenni. Mozaikszerűen bár, de kirajzolódjon egy kép a református lelkiség megéléséről a mai magyar kontextusban.

A spiritualitás értelmezésének bibliai szempontjai

A „spiritualitás” szó értelmezése együtt bővült, változott, alakult a keresztyén vallással, s napjainkra nem létezik egységes definíció e fogalom kapcsán. Csaknem annyi definíció létezik a kifejezésre, mint amennyi írás született ebben a tárgyban.³ Ezért is fontos, hogy a református spiritualitás kérdéseinek tárgyalásakor először a szó bibliai jelentésével foglalkozunk.

A bibliai spiritualitás az Isten jelenlétéről szól az emberi életben. Isten az, akivel az ember kapcsolatba kerülhet, akivel dialógust folytathat. Isten úgy jelenik meg, mint aki népével vonul, a vele való kapcsolat dinamikus, folyamatosan alakul: „Isten ígéretei elérnek az egyes ember személyes életszférájába, családjába, háztartásába. A legszemélyesebb szükségekben van jelen, úgy mint gyermektelenség, életvesztély, hatalmasságok által való fenyegetettség, békétlenség a családon belül. (...) Izrael Istenének munkája hozzákapcsolódik az egyes ember életéhez. Isten ígéretei érvényesek az egyes ember otthonára, munkavégzésére, nappalaira és éjszakáira egyaránt.”⁴ Isten nem függetleníti magát az emberi élet történéseitől, hanem valóságosan jelen van népének szenvedéseiben is. Van, amikor Isten nem szól, és hiányzik jelenléte (Jób 23,8–9; Zsolt 30,7; Hab 1,2) és van, amikor kijelenti magát népe számára (Zsolt 42,2; Zsolt 84,7). Van, amikor ez a jelenlét félelmetes, mert az Isten hatalma (Jób 23,15–17) és/vagy bűn miatti haragja jelenik meg benne (Zsolt 51,11). Az emberi élet Isten színe előtt történik, és az Istentől való elvetettség egyenlő a halál állapotával (Zsolt 6,4–5; Zsolt 88,3–6; Préd 9,5–6 és 10). Az Újszövetség fényében a spiritualitás Krisztus váltságával és a mi megmentésünkkel kezdődik. Ha Krisztusba kereszteltünk, akkor meghaltunk a bűnnek és Krisztusban van új életünk (Róm 6,3–11; 2Kor 5,17). Pál teológiájában a *pneumatikos* (latin fordításban: spiritualis) melléknév minden olyan személy megjelölésére szolgál, amely a Szentlélek, Isten Lelkének vezetése alatt áll; ami a Szentlélektől áthatott valóság, s így magával a Szentel, az istenivel, a transzcendenssel áll kapcsolatban: „Mert kicsoda tudja az emberek közül az ember dolgait, hanem az embernek lelke. Azonképpen az Isten dolgait sem ismeri senki, hanem az Istennek Lelke. Mi pedig nem e világnak lelkét vettük, hanem az Istenből való Lelket, hogy megismerjük azokat, amiket Isten ajándékozott nekünk.” (1Kor 2,11–12.) A páli értelmezést alapul véve a „spiritualitás” Istennel mint transzcendenssel megélt kapcsolatot és tapasztalatot jelenti. A keresztyén spiritualitás nem emberi próbálkozás eredménye (Gal 2,15–21), hanem az isteni hívásra adott válasz (Jn 3,3–8; Apcsel

2,38–39). A tanítvány engedi Isten Lelke által vezetett magát. Isten Lelke erőt ad a bizonyágtévő életre, úgy, hogy közben kiteljesedhet az élete, önmagára talál mint Isten gyermeke. Kessler szerint a keresztyén spiritualitás lényegét tekintve az Isten jelenlétének megélése a mindennapokban: „Az egész világon, ahol az emberek – természetükből nem fakadó módon – nem egoisztikusan, hanem önmagukat meghaladva más emberré lesznek, ott Isten munkálkodik az embereken keresztül. Ez a központi üzenete annak, amit az Isten munkálkodása jelenthet az emberi életben.”⁵ A spiritualitás-megéléshez a tanítvány számára az elindulás az Isten kegyelmének a megélése. A tanítványság útja pedig ebben a kegyelem való növekedés (Ef 3,17). Hívás ez a mai tanítványok számára is, hogy egy olyan utat járjunk be, melyet keresztyénként kétezer év során sok millióan bejártak előttünk, s amely Krisztus-követés mégis mindig egyedi, és személyre szabott lépéseket jelent.

Spirituális átélés és vallásos tapasztalat a református kegyesség szempontjából

Életünk során több olyan esemény is történhet, amire nincsen racionális magyarázat, mégis szeretnénk valahogy megérteni, keretbe foglalni, ami bennünk, velünk, illetve körülöttünk történik.⁶ Berger szerint ebben az értelmezésikeret-találásban van segítségünkre a vallás: „Hogyan emlékezhetünk vissza az angyalok éjjel hallott hangjára a köznapi élet józanító nappalán? A vallás teljes története egy értelmező választ kínál: olvassuk az emlékeket olyan hagyományokba, amelyek társadalmi tekintélyekre tesznek szert. Szükségtelen figyelmeztetnünk arra, hogy ez a mozzanat törekennyé teszi magát az emléket, sebezhetővé a társadalmi változásokkal szemben, és különösen az olyan változásokkal szemben, amelyek a hagyomány tekintélyét gyengítik meg. Azonban nincs más mód arra, hogy a vallási élmény során nyert belátások fennmaradjanak – vagy, hogy a vallás nyelvét használjuk, tovább élhessenek azokban az időkben, amikor az angyalok hallgatnak.”⁷ Nem minden különös élmény válik spirituális tapasztalattá, hanem csak azok, amelyek érzelmi telítettsége mellé olyan gondolati magyarázatok párosulnak, amelyek segítik az élmény elhelyezését világszemléleti rendszerünkben. A lelki élményekből spirituális tapasztalatok, a spirituális tapasztalatokból pedig spiritualitás lesz, hogyha ezek nemcsak eseti élmények maradnak, hanem egy többé-kevésbé koherens lelki beállítottság válik belőlük.⁸ Értelmezésem szerint minden vallásos élmény spirituális, de nem minden spirituális élmény kötődik egy adott vallás rendszeréhez.⁹ Nem minden spirituális élmény vallásos, hiszen lehetnek olyan élményeink, melyek nem illeszthetők be egy adott vallás rendszerébe. A lelkészinterjúkban is találunk példát arra, amikor valaki spirituális élményét nem tudja a református kegyesség rendszerén belül elhelyezni:

„Amikor nagyon rosszul voltam, bementem a templomba, és ott a templom félhomályában kiabáltam Istennel. Hol

vagy? – kiabáltam. És akkor azt éreztem, hogy tapintható sűrűségű lett a levegő. Azt éreztem, hogy valamivel megtelt a templom, hogy megmozdultak a falak. Sokáig nem mondtam el senkinek. (...) Egy másik élményem volt, amikor egyszer [városnév] felé mentünk autóval a gyerekekkel (...) a gyógy-mód miatt. Útközben megálltunk pisilni, és az ott út túloldalán volt egy kereszt. Szedtünk a gyerekekkel virágot, és odatettük a kereszthez. És ettől kezdve aztán minden héten, amikor kezelésre mentünk [városnév], megálltunk, virágot szedtünk, és odatettük a kereszthez. (...) Letéptem a virágokat, és odatettem a kereszthez, és akkor valami erőt éreztem, ami odavonzott a kereszthez. De ezekről az istenélményekről nem lehet prédikálni. Hol fér ez bele a református dogmatikába? – kérdezem én. Kivel lehet erről beszélni? Kicsoda az Isten? És mik voltak ezek, amiket én átéltem?” (2,14)

„A spiritualitás minden formája végső soron az emberi és az isteni, az immanens és a transzcendens közötti szakadék megszüntetésére irányul” – így foglalja össze az ember szellemi útjának megtalálására való törekvését

Németh Dávid. Az egyéni spirituális átélés soha nem volt idegen a vallástól, hiszen az Isten kegyelmének személyes megtapasztalása az az alap, aminek továbbadásában nyújt segítséget a vallási tradíció, azért, hogy a hívő életében további személyes megtapasztalások következzenek. Ahogy Gerkin fogalmaz: „A szolgálatunk központi célja leginkább abban áll, hogy segítsük az egyéneket, családokat és közösségeket életük megváltoztatásában azáltal, hogy megváltoztatjuk, újra interpretáljuk életük történetét, úgy, hogy ők maguk párbeszédbe kezdenek a bibliai és keresztyén történet központi metaforáival és témáival.”¹⁰ A spiritualitás nem lehet idegen a vallástól; és a vallás nem választható el a spiritualitástól. Korunk társadalmi eseményei és kulturális változásainak hatására egyre irracionálisabbá, „cseppfolyósabbá”¹¹ válik az élet értelmezhetősége. A spirituális átélés felé nemcsak nyitottság, hanem erősödő igény jelenik meg az egyházi kultúrán kívül és belül egyaránt. Az alábbi ábra a keresztyénségen belül a vallás és a spiritualitás hangsúlyainak különbségét mutatja be:

Vallásos tradíció	Spiritualitás
Isten felettünk	Isten bennünk
Bűnösök vagyunk, és megbocsátásra van szükségünk	Sebzettek vagyunk, és gyógyulásra van szükségünk
A szolgálat ad megelégedettséget	Önbeteljesedés
Jézus/Isten mint Úr és király	Jézus/Isten mint barát és az Élet
Ige – prédikáció – megértés	Misztika – eucharisztia – tapasztalás
A hit mint bizalom	A hit mint bizalom
A keskeny kapu	A széles ölelés
Mennybe jutás	A földön élés
Filozófiai igazság (Én állítom...)	Pszichológiai igazság (Én érzem...)
Hierarchikus tekintély	Az előrébb járó tekintélye
Merev határok – kirekesztés	Átjárható határok – befogadás
Parancs – engedelmisség	Felhatalmazás – alkotás
Alá-fölel rendeltség	Érett kapcsolatok

ábra¹²

Bár a református hagyomány szkepszissel tekint az intuitív átélésekre, mert azok esetleg kontroll nélküli individualizmushoz és túlzott érzelgősséghez vezethetnek. A kultúra spiritualizálódása a gyülekezeti tagokra és a lelkészekre is hat, és mára megjelent egyfajta útkeresés régi és új formák között.¹³ Egy lelkész így beszélt a református spiritualitás gyülekezeti szintű megélésének útkereséséről:

„Miért ne tarthatnánk mi éjjelkor istentiszteletet? Nincs előírva, hogy nem lehet. Egyik néni mondja utána nekünk, hogy ő már kezd kiábrándulni a református egyházból, mert már a református egyházban is, karácsonykor éjjeli misét tartanak. Hát mondom: »ne tessék haragudni, egyet biztos tudok mondani, misét nem tartanak. Éjjelkor tartanak éjszakai istentiszteletet, az más. Miért, a Bibliába nincs beleírva, hogy csak vasárnap 10 óra.« (...) Tehát, hogy az éjszakának tők jó hangulata van (...) És ott is körbeállós úrvacsora van,

de ott viszont a liturgiában a könnyedebb énekek felé fordulunk el. Tehát az ifjúsági énekek felé, de van taizéi ének is, van imameditáció, tehát, hogy tényleg egy más keret, és az jön visszajelzésként, hogy: »fű ez ott volt« (...) »hú, most akkor ez egy nagy lelki élmény«. És én azt gondolom, hogy ezek kellene, amik azt elérik, hogy karácsony éjszaka azt élem át, hogy a testté létel az egy milyen csodálatos dolog. És ehhez át kellett lépni a vallásos kereteken, amik ezt nem segítik, és nem engedik.” (21,1)

William James a vallásos tapasztalatokat vizsgálva négy ismertet ír le: szerinte az élmények elmagyarázhatatlanok, e tapasztalatok átmenetiek és noetikus minőségűek, illetve magát az élmény átélőjét passzívnak tekintik.¹⁴ Az ilyen tapasztalat „csúcselményként”¹⁵ rövid ideig valósul meg és nem egy állandó állapotot jelöl. Az átélő úgy érzi, hogy nem aktív cselekvője az eseménynek,

hanem megtörténik vele, a tapasztalás változást hoz életébe, nem tudja meg nem történné tenni, mert az élet egy új dimenziója nyílt meg előtte. A spirituális élmény intuitív módon szólítja meg átélőjét, és ennek megosztása csak körülírása lehet a leírhatatlannak. A vallás nyelve ennek az élménynek körülírásában és megosztásában ad nevet az átélésnek: „A vallási szimbólumok a legalapvetőbb igazságot közvetítik olyan dolgok, személyek vagy események segítségével, amelyek közvetítő szerepük által önmaguk is 'szentté' válnak. A szent helyek, idők, könyvek, szavak, képek és cselekedetek megtapasztalása által a 'szent' szimbólumai magát az istenit tárják fel, és ezáltal a szentség érzését keltik egy személyben vagy egy csoportban.”¹⁶ Alston szerint a szubjektív átéléshez fűzött magyarázat teszi tapasztalattá az élményt. Ha ez a magyarázat transzcendensként/Istenként azonosítja az élmény kiváltóját, akkor spirituális/vallásos tapasztalattá válik.¹⁷ Ezek a tapasztalatok aztán újabb tapasztalatok számára válhatnak előfeltétellé. Keresztyén és nem keresztyén között nemcsak abban van különbség, hogy ugyanazokra a jelenségekre másfajta magyarázatokat adnak, hanem az átélésben magában is különbség jelenik meg. A keresztyén világot úgy látja, mint egy olyan szempontrendszer, mely befolyásolja a későbbi átéléseinket: „A vallás világában a képek szimbólumként működnek. [...] Az ilyen képek meghívó erejükkel kommunikálnak. [...] A szimbólumok átalakítják az ember életének horizontjait, integrálják a valóságról alkotott felfogását, megváltoztatják értékrendjét, elköteleződéseit.”¹⁸ Az az ember, akinek élettapasztalatai konkrét hittartalmakkal kapcsolódnak össze, másként éli meg a világot, mert a hittartalmak befolyásolják az élménygyűjtés és -feldolgozás körét. Azoknak, akik megismerkedtek egy vallásos hagyománnyal, nemcsak nyelvi eszközeik lesznek az élményeik szavakba öntésére, hanem talán fogékonyabbak is lesznek az életben ilyen élmények átélésére.¹⁹ A vallás nemcsak egy „szemüveg” a múlt életeseményeinek értelmezésére, hanem „keresődetektor” is a jövő, az újabb átélések felfedezésére, ahogy Wikström fogalmaz: „Ha a személy magáévá tette ezt a hagyományt és ezeket a belsővé vált mintázatokat rendszeres bibliaolvasással, mise- és prédikációhallgatással fenntartja, akkor kielégítően teljesülnek a feltételek Isten perceptuális élményének megéléséhez. Ha a referenciakeret aktiválódik, akkor az olyan ingereket, amelyeket egyébként figyelmen kívül hagynánk, nemcsak hogy megfigyeljük, hanem kombináljuk is, és egy élő és cselekvő „másiknak”, Istennek tulajdonítjuk azokat.”²⁰ A református referenciakeret jelenlétéről és Bibliához kötöttségéről egy lelkész így vall:

„Tehát én azt gondolom, hogy Bibliát olvasni bárhol és bármikor lehet, de csak arra mondom, tehát, hogy furcsa lesz ez a hasonlat, vagy életszagú, de talán érted, hogy egyszerűen nem lehet, nem korlátozódik az igeolvasás meg az imádság egy ilyen kiragadott közegbe vagy élethelyzetbe, hanem azt hiszem, hogy egy teljesen természetes része volt az életünknek.” (12,15)

Egy másik lelkész szintén a referenciakeret létéről beszél, de nála mint hiány jelenik meg a naponkénti bibliaolvasás:

„Csütörtökön próbálok ilyen rekreációs napot tartani (...) a napi bibliaolvasás meg csendesség az álom. Három gyerek meg a munka mellett, szóval egyszerűen nem jön össze. Szégyellem, de nem megy, ezt elveszítettem, és érzem, hogy hiányzik. Akkor olvasok Bibliát, amikor vagy tényleg ezzel töltöm az időt vagy készülök. Úgyhogy az nagyon hiányzik.” (2,3)

Vajon mi tekinthető a református vallásgyakorlásban a kegyesség megélésében adekvát formának?

Németh Dávid a református spiritualitás jellemzőit a következőkben foglalta össze:²¹

– A református felfogás szerint a határátlépés az Istentől indul, és az ember irányába tart. Jézus Krisztusban a testet öltött, a Szentírásban pedig az írott Ige szólítja meg a hívőt, és az Istentől jövő kegyelem megtapasztalása által jut el a lelki feltöltődéshez és a teljesség élményéhez.

– A református felfogás szerint az embernek nem kell elhagynia az „emberit” ahhoz, hogy közelebb lépjen az „istenhez”. Az Istennel való kapcsolat hat ránk, de az „isteni” nem válik lényegünké, mindig rajtunk kívül álló valóság marad, az ember nem istenülhet meg.

– A református kegyesség Isten Igéjéből táplálkozik. A Szentírásan keresztül megértett isteni üzenet az elsődleges iránymutató a keresztyén életben. Olyan tapasztalat, amely szembemenne Isten Igéjével, nem lehet a református kegyesség része.

– A református kegyesség nem cél, hanem következmény. Isten kegyelme ingyenes, az ember kegyességgyakorlás vagy érdemszerzés által nem érhet el semmit Istennél.

– A református kegyességnek etikai következményei vannak a keresztyén közösség javára, és nemcsak az egyén épülésére szolgálnak.

– A református kegyesség legfőbb célja Isten dicsőítése és magasztalása a hétköznapokban.

A református spiritualitás elvein túl, a hit megélésének módjait tekintve is vannak olyan hitgyakorlatok a református hagyományban, melyek fennmaradtak. Némelyeket közülük elfelejtett az egyház, de lehetnek olyanok is, melyek az alapelvek figyelembevételével ezután honosodhatnak meg az egyházi kultúrában. Az egyéni kegyesség alapja az imádság és a bibliaolvasás, a közösségi vallásgyakorlásban pedig ez kiegészül az istentisztelettel és az úrvacsorai közösséggel.²² Ezek tartalmas megélése már önmagában is feladat elé állít bennünket, de ezek mellett református eleink hitgyakorlatában számos olyan forma létezett, amelyek újra felfedezhetőek lennének. Például: böjt, gyónás, csend, naplóírás stb.²³ Egyik lelkipásztor hitének megéléséről a következőképpen vall:

„Hétfőket csak magammal, Istennel. Tehát teológiát olvastam, imádkoztam, elcsendesedtem. Kinyílt egy nagy út nekem, egy (...) teológus barátom, mentorom, aki talán a legnagyobb hatással volt rám mindenki közül. Ő nyitott meg egy kaput, (...) ő tanított meg a régiek szeretetére és a csendre, tehát, hogy jó csendben lenni. Nagyokat szoktam sétálni (...), végig Istennel. Van egy nagyon szép kereszt a domb tetején, a kőhegy tetején. Odáig zárandokoltam egy Nagypénteken. Nagyon szép volt. Tehát a csend, meg az, hogy

megismertem az Ágostont. A vallomásokat. Henry Nouwent, aki a legkedvesebb szerzőim közé tartozik. Kempis Tamás Krisztus követését. Szóval rájöttem, hogy a régiek tanítanak bennünket, és hogy érdemes a régieket olvasni, az a polc is tele van ott a régiekkel. Ott egyháztörténet van, tehát, hogy a lelkiségtörténet, az előttünk járók barátaink is. Lehet, szóval sokkal fontosabbak, mint akik azt mondják, hogy újat találtak ki, mert nem lehet újat kitalálni. Ők egy csomó nyomot hagytak maguk után. (...) Ők így tényleg testvéreimmé váltak.” (23,22)

A református spiritualitás Isten akaratát és kegyelmét keresi. Ha az Isten megszólítja az embert, annak hatása van az egyénre és környezetére, nemcsak kognitív, hanem emocionális szinten is. Hogy az Istentől való megszólíttóság élményéből tapasztalat, az egyéni és közösségi tapasztalatokból pedig református lelkiség legyen, szükség van megalapozott bibliai tudásra és élő hitre. E hit kapcsán fontos az a kitétel, amit Rice így fogalmaz meg: „Mint református keresztyéneknek újra fel kell fedeznünk az olyan hit fontosságát, amely sokkal inkább küzdelem és elköteleződés, belső kényszer és meggyőződés, mint a különböző nézetek közötti egyensúlytalálás. Egy ilyen újrafelfedezés lehetővé tenné, hogy felleljük az egyensúlyt az érzelmek és a gondolatok között, és olyan spiritualitáshoz vezetne, amely nem tart az érzelmektől.”²⁴

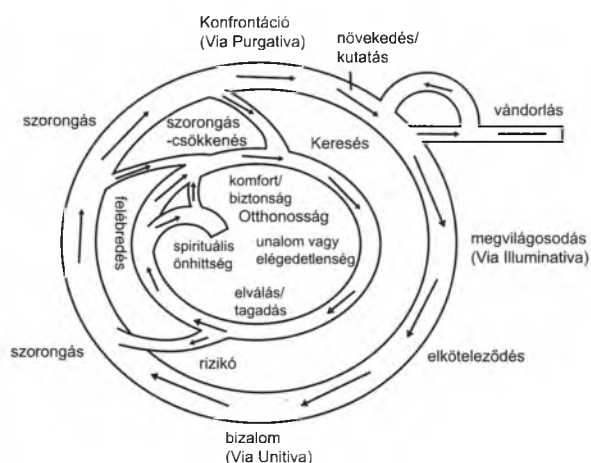
Formálódás és transzformáció a hit megélésében

Az életút során tapasztaljuk a változást. Változik az ízlés, az értékrendszer, fiziológiai állapotunk és még számos aspektusa éltünknek. A külső változás látható többek között az öregedésben, az interperszonális kapcsolatokban, az életkörülmények alakulásában. Adott történelmi kortól, emberképtől és személyes habitustól függően a változások irányát megragadhatjuk mint fejlődést, növekedést, hanyatlást, és értelmezhetjük az emberi életet mint szakaszok, szintek egymásutánját. Ahogy a külső változások értelmezésében is metaforákra vagyunk utalva, úgy az ember belső világában végbement változások esetén is a metaforák segítik értelmezési keretbe foglalni a valóság komplexitását. A spiritualitás kapcsán számos metafora írta körül a belső történések változásait. Értelmezhetjük ezt a változássorozatot mint belső utat, lelki növekedést, érést, spirituális lépcsőjárást, mennyei létrát, labirintust, a megvilágosodás útját stb.²⁵ A spiritualitás bármelyik metaforája egy próbálkozás arra, hogy az út-keresés, a fejlődés, a változás dinamikáját valamilyen körülrja. Kérdés, hogy ez a fajta dinamika vajon egyfajta fejlődés, növekedés, vagy spirális módon való előrejutás szerint valósul-e meg.²⁶ Akármelyik modellt vesszük alapul, mindegyik próbálja körülírni azt, hogy a személyiség alakulása közben az ember hite miként változik élete során, és hogyan követik egymást a megszilárdulás és aztán a keretek felbomlásának időszakai, de bármelyik modellt is vesszük alapul, ezek a valóságnak csak bizonyos aspektusait tudják leírni. A belső lelki utak nem-

csak kognitív szinten írhatók le, hanem az intuíció, az érzelmek is helyet kapnak bennük, ezért amellet, hogy ezek a modellek segítenek a megértésben, a valóság komplexitását visszaadni nem tudják. Mindegyik kép megragad valamit abból, ami leírhatatlan, hiszen a belső világ útjainak felfedezése során. A valóság modellezéséhez azonban szükség van – még akkor is, ha a szóképek értékítéletet sugallnak – egy metaforára, aminek mentén értelmezni lehet a belső történéseket. Mivel a Biblia szóhasználatában a növekedés és az út képeivel is találkozunk, így a lelki folyamatok értelmezésében én is ezeket a kifejezéseket választom. A keresztyén emberképek megfelelően, ahogy az ismeretben, etikus értékítéletben és cselekvésben, úgy a hitben és elköteleződésben is növekedni lehet. Ezekkel együtt és ezeken túl szól a hívás: „növekedjete a kegyelemben és a mi Urunknak és megtartó Jézus Krisztusunknak ismeretében!” (2Pt 3,18) Ez a keresztyén spiritualitás útja és célja.

Ennek a növekedésnek vannak olyan aspektusai, melyek nem függetlenek az életkortól, és ontogenetikus emberi növekedésünk függvényei. A lelki növekedés nem független a kognitív gondolkodás (Piaget), az erkölcsi ítéletalkotás (Kohlberg), az én-fogalom (Kegan) és a hit (Fowler) fejlődési szintjeitől.²⁷ A növekedés értelmezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a történelmi kort és a társadalmi hatásokat, hiszen a kontextus meghatározza a felkészültségünket, fókuszunkat, és mintákat kínál a lelki növekedés lehetséges útjaira nézve.²⁸

A lelki úton szintén szerepük van a váratlan eseményeknek, megtapasztalásoknak, melyek felgyorsíthatnak lelki folyamatokat vagy éppen akadályként hoznak megküzdési feladatokat életünkbe. Streib hívja fel a figyelmet, hogy a „növekedés” az emberi élettörténetbe ágyazottan történik. A hit útjában olyan elemek is szerepelnek (például: forгатókönyvek, személyes mítoszok, történetek), melyeknek alapvetően narratív karakterük van.²⁹ Ezen az úton a „vallásos platóélményektől” egészen a struktúraváltó időszakokig sokféle tapasztalat van, amit leginkább az élettörténet narratív rendszerébe ágyazva tudunk értelmezni.³⁰ Az életúton követik egymást a nagy változások, melyek mint mérföldkövek és átmenetek jelennek meg, és azok az időszakok, amikor látszólag nem változik semmi, és az élet egyfajta „csendes utazáshoz” hasonlítható.³¹ A csendes időszak sem eseménytelen, hiszen a meglévő belső világunk struktúráinak az építése folyamatos. Watzlawick szóhasználatával élve, ezek az úgynevezett egyhurkos tanulás időszakai, amikor meglévő mintáinkhoz gyűjtünk újabbakat, világszemléletünk nem változik, de bővül az adott kereteken belül.³² A struktúraváltó események már az eddig megértett és megélt keretből kilépve, úgynevezett kéthurkos tanuláshoz vezetnek. Loder szerint életünk egy hitszakaszán belül is zajlik a spirituális formálódás (spiritual formation), hitünk és tapasztalataink erősítik egymást, de amikor a lelki úton struktúraváltozások történnek, akkor spirituális váltásról (spiritual transformation) beszélhetünk. A spirituális formálódás és a spirituális változás összefüggéseinek egy lehetséges modellje az, amit Loder munkája nyomán Shults és Sandage mutatnak be Transforming Spirituality című könyvükben.

ábra³³

Az ábrán a belső kör a „spirituális otthonalálás” (spiritual dwelling) köre, ami az egyhurkos tanulási körre, a csendes időszakra utal. A külső kör pedig a kéthurkos tanulás, a spirituális transzformáció köre, ezt nevezi az ábra a keresés (spiritual seeking) körének. A spirituális otthonalálás körébe tartozik mindaz, ami komfortzónákon belül található, ismerős és biztonságos számunkra. Ez lehet a saját bevett kegyességi gyakorlatunk, de lehetnek a gyülekezeti közösség megszokott tradíciói, gyakorlatai, amik az otthonosság érzését biztosítják hívő életünkben. Egyik lelkész így beszél a spirituális otthonalálás és a spirituális keresés dinamikájáról életében:

„Voltak olyan időszakai az életemnek, amikor bizonyos történeteket nagyon nehéznek tudtam látni, aztán eljött az az időszak, amikor minden történetben ott tudtam látni az Istennek a kegyelmét, szeretetét.” (9,1)

Az otthonalálás időszakában a hívő beleilleszkedik a keresztyén közösség életébe, elfogadja a környezete elvárásait, és cserébe az odatartozás érzését kapja. Az ember számára az otthonalálás „belső köre” komfortos és biztonságos világ, mely „kapcsolatot biztosít a spirituális közösséggel és tradícióval, amely legitimmé tesz bizonyos rítusokat és kegyességi formákat, és a vallásos átélésben közösségi érzetet biztosít.”³⁴ Egy hitstílushoz és egy közösséghez való tartozásnak is megvan az életciklusa, és a rendszeren belül is lehetnek a rendszer kereteit nem érintő kisebb változások, mint például kapcsolati konfliktusok, unalom, kiábrándultság, egyéb elégedetlenség.³⁵ Ezek nem minden esetben jelentenek kilépést, hiszen dönthet úgy a hívő, hogy problémái ellenére marad bizonyos elvek és/vagy közösségek mellett. Egy lelkész szüleinek példáját említette a közösség (és lelkiség) melletti kitartás kapcsán:

„Amikor édesanyámék, amikor a szüleim felvetették, hogy nekik mi keresni valójuk van egy süllyedő hajón, már mint, hogy a református egyházban, [név] néni rájuk nézett, és azt kérdezte, hogy szerintetek ki menekül először a süllyedő hajóról? A patkányok. Döntésük el, hogy Ti patkányok akartok-e lenni? Édesanyám mind a mai napig él. Mind a mai napig, ha valaki megkérdezi, akkor ő az [helységnev] református gyülekezetnek a tagja. Imádkozik a mindenkori lelki-

pásztorért. Amíg tudott, ott volt a bibliaórákon, és most is, amíg tud elmegy a bibliaórákra, ha elviszik. Édesapám betegségéig, majd a bekövetkezett haláláig gondnoka volt a gyülekezetnek, majdnem 30 évig. De ez ennek volt köszönhető, ennek a mondatnak, hogy kik menekülnek a süllyedő hajóról. Nem az a kérdés, hogy süllyed-e a hajó, hanem az, hogy ott marad és megpróbál ott maradni és mindent megtenni annak érdekében, hogy ne süllyedjen el a hajó.” (27,1)

Az otthonosságon belül e modell szerint lehet egy olyan út, amely az elkülönüléshez kapcsolódik, amikor valaki belső emigrációba vonul a közösségen belül. Ebben a formában előfordul, hogy a hívő még a közösségbe jár, de lélekben nem tud azonosulni a körülötte lévők világával. Mind a csendes formálódás, mind a váltás az Isten kegyelmének munkája lehet életünkben. A spirituális formálódás időszaka nem feltétlenül vezet spirituális struktúraváltáshoz, de előkészítheti azt. Minden ember életében vannak olyan alkalmak és események, amikor szembesülnie kell saját létének behatároltságával, paradox jellegével. Vannak olyan helyzetek, melyekre nem találunk választ világunk összefüggései között. Helyet adni a változásnak nem könnyű, hiszen a változás nem csupán bizonyos magatartásformák, szokások megváltoztatását jelenti, hanem érinti önképünket, érzéseinket, alapvető beállítódásainkat is. A mindennapokkal való megküzdés közben vannak pillanatok, „amikor nemcsak ilyen vagy olyan problémánk van az életben, hanem amikor maga az élet mint egész válik problémává”³⁶. Az ilyen, számunkra váratlan események különösen fontosak ahhoz, hogy átfogó változások indulhassanak el bennünk. A spirituális változás Loder szerint öt egymást követő lépésben történik: (1) konfliktus, (2) mérlegelés, (3) a kreatív képzelet aktivizálása, (4) elengedés és megnyílás, (5) interpretáció. A konfliktus akkor áll elő, amikor az addigi világunk rendszere nem ad kielégítő választ életkérdéseinkre. Ez lehet egy hirtelen bekövetkezett tragikus esemény, mint például egy szeretett személy elvesztése, betegség, baleset, de lehet fenyegetett állapot vagy tanácsstalanság, amikor életünk stabilitását és életvitelünk folytonosságát érezzük veszélyben: „spirituális válságot akkor élünk át, amikor világnézetünk, értékrendünk alapjaiban megrendül”³⁷. Az élet válságának spirituális vetülete is van, és a hívő Istennel való kapcsolatában is átélhet mélységeket, a lelkiségi irodalomban ezt a keresési időszakot hívták pusztaságnak, kétségbeesés mocsarának, lelki szegénységnek, éhhalálnak és a lélek sötét éjszakájának.³⁸ A spirituális változás nem mindig tűnik növekedésnek, hanem negatív előjele is lehet.³⁹ Egyik lekipásztor így írta le ezt az állapotot:

„Ez a kapcsolat aztán nem úgy alakult, mint szerettem volna. Egyre nagyobb csendek nehezdedek rám, csak ültem az üres lap fölött, és ilyen korábban nem volt. És még ha le is írtam valamit, akkor jött ez a kérdés: Mit jelent az a mondat, amit leírtam? Eljutottam odáig, hogy egy mondatot sem tudtam leírni az Istenről, ami biztos, hogy úgy van. Akkor hogy írjak?! – [...] Nem voltam képes kitartóan imádkozni, akármennyire is akartam. Egyszerűen nem tudtam imádkozni.” (2,14)

A keresés rendszerint feszültségekkel teljes időszakkal kezdődik, melynek során az egyén megkérdőjelezi az ad-

digi gyakorlatait, látását, a közösség vallásos szokásait és új utakat keres a hitének megélésében (*via purgativa*).⁴⁰ A keresés első szakasza a régi formák tagadásáról, de az új formák még nem találásáról szól, amelyben az összeütkezés, a kérdés, a tanácsstalanság a lehangsúlyosabb. Loder a hiányt emberi életünk egyik alapélményének tekinti, mely számos formában jelenhet meg, de mindig konfliktust okoz életvilágunkban.⁴¹ A hiány következtében kizökkent világunk egyensúlyát igyekszünk helyreállítani.⁴² A változás mértéke nem minden esetben van összefüggésben az idő mértékével. Igaz ugyan, hogy a valódi változáshoz idő kell, de egy-egy hirtelen esemény, határelmény egészen mélyre hathat személyiségünkben, és nagy változásokat okozhat.⁴³ Egy ilyen határhelyzet jelenik meg az egyik interjújában:

„Mára házasságunk első félévében volt egy gerincműtétem, amikor megbénult a lábam. Gerincsérvműtét. Az nagyon érdekes volt, mert én hónapokig ágyban voltam. Nagyon gáz volt, és ez egy nagy pofon volt. Azt hinné az ember fiatalon, hogy enyém a világ, és tessék. Felkelni sem tudsz, ez volt az első nagy próba. Állt egyik gyülekezeti tag az ágyam mellett: neked ennyi protekció nem jár Istentől, hogy lehet, hogy te fiatalon ilyen beteg legyél? Nagyon sokat erősödött a hitem. (...) A műtét előtt hogy tud az ember imádkozni. Az más imádság, mint az én Istenem, jó Istenem.” (23,8)

A konfliktus szorongást szül, de mivel nem lehet sokáig bizonytalanságban élni, elkezdődik a kiütkeresés szakasza. Ebben a szakaszban énünknek nemcsak tudatos, hanem tudat alatti része is aktív. A szakasz hossza néhány perctől akár évekig is elhúzódhat a konfliktus komplexitásától és mélységétől függően. A hosszabb előtörténettel bíró változásokhoz képest azonban a hirtelen változások feldolgozása, „utómunkálatai” (annak mélységétől függően) tovább tartanak. Minden folyamatnak szüksége van a megfelelő időre, és minden fejlődésnek megvan a maga ideje, amit nem lehet gyorsítani.⁴⁴ A változáshoz idő kell, mire egy újabb egyensúlyi állapot állhat be az ember életében. Egy lelkész, aki elvesztette házastársát, így vallott arról, hogy a bekövetkezett tragédia benne és a környezetében milyen hosszabb távú változásokat indított el:

„Ez az életemnek egy nagy szembesítése, ez akkor történik meg. És ez egy év nagyjából, amíg levegőhöz jutok, és aztán jó néhány év, amíg gyászzeim alatt ez úgy a megfelelő helyére kerül. Ott maradtam [helységnev], akkor egy olyan nagyon nehéz helyzetbe kerültem, hogy az volt az érzésem [...], hogy még egy változás, és nem bírom ki, tehát hogy annyira rövid idő alatt annyi sok változás volt, hogy nem. [...] Semmit nem csináltam, mint amit kell, tulajdonképpen elkezdtem hirdetni az ígét. Így teltek el az évek, és ez, úgy gondolom, hogy engem mindenképpen megerősített, és úgy gondolom, hogy az én személyes hitvallásom pedig nagyon sokakat bevonzott akkoriban a templomba. Tehát azért ez egy nem mindennapos történet ma sem, úgyhogy akkor ott hirtelenjében minden [helyiségnev] hívó lett, ez tényleg így van, hogy akkor ott megtelt a templom, mert ilyet nem látnak az emberek mindennap.” (28,41)

A keresés következő fázisa a letisztulás, a megvilágosodás szakasza, melynek egy intenzív vallásos élmény is része lehet (*via illuminativa*). Ebben a formálódó időszakban

új megvilágításba kerül az embernek saját magához, a Szenthez, és a másik emberhez való viszonya. Ebben a szakaszban kezd újraépülni az elköteleződés és a bizalom, de szorongással és csüggedéssel vegyes ez az időszak.

A válságból kivezető út megtalálásának pillanata mint aha-élmény, olyan megoldásokat jelent, melyek elsőre nem voltak nyilvánvalók, de egy kivitelezhető utat nyitnak a belső konfliktus megoldása felé. Shults kiemeli Isten jelenlétének fontosságát a kiút megtalálásában: „a mi teremtett emberi lelkünk (akár tudatosan, vagy nem tudatosan) az isteni teremtő Lélek munkájára való rácsatlakozás által formálódik”⁴⁵. Loder „belső intuitív ráérezésként” írja le ezt a szakaszt, és ezt tekinti a spirituális változás fordulópontjának.⁴⁶ Mivel a tudattalanunk is zöld utat ad a változásnak, a kiút megtalálása mintegy szelepként csökkenti a szorongást. Egy családi krízis kapcsán egy lelkész beszél a kiút megtalálásáról:

„Iszonyú sokkos dolgokat éltem át, és aztán karácsonykor prédikáltam és tök mélyen megragadott a saját prédikációmban, hogy Isten megbocsátott nekünk Krisztusban, hogy elküldte értünk, és képzeld el, hogy Isten egy pillanat alatt elvette a haragot, és megbocsátottam a feleségemnek. Mindent. És ezt a mai napig érezni.” (24,14)

Loder szerint az életvilágunkban keletkezett hiány tekintetében csakis az azon való felülemelkedés útján állhat helyre az egyensúly, ezt a transzcendenciát csak „a Szent” adhatja az embernek.⁴⁷ Pál Ferenc a „spirituális ugrás” kifejezést használja annak leírására, hogy a régi élethelyzet tudatos és tudattalan szintű elengedése után jön a nyitottság az új keresésére.⁴⁸ Ekkor nyílik lehetőség, hogy önmagunkhoz és másokhoz való viszonyunkat új megvilágításban lássuk. Isten segít hozzá, hogy újradefiniálhassuk kapcsolatunkat Ővele, saját magunkkal, a másik emberrel és a világgal. Amíg valaki egy veszteség kapcsán úgy érezheti, hogy beszűkültek a lehetőségei, s nem látja a kiutat, egy következő életszakaszban lehet, hogy éppen ezt a váltást már nem kényszerként, hanem új dolgok megismerésének lehetőségeként interpretálja. Minden egyes életszakaszban újabb ajtók nyílnak és magunk mögött hagyunk régebbi elképzeléseket, világlátást, gondolkodási struktúrákat, Isten-képet. Feldmár András a változásnak ezt a periodikusságát a születéshez hasonlítja: „Sajnos minden kint előbb-utóbb bent lesz. Tehát ha azt hittétek, hogy ezt egyszer meg lehet úszni, akkor tévedtetek. Addig, ameddig élünk, addig ez a spirál megy. Az egész életünkön. Mindig, ami kint, végre, lehet lélegezni, szabadság, egy kis idő múltán – mert nő, mert változik, mert minden változik – az megint túl szűk lesz – lehet, hogy az egy kapcsolat, lehet, hogy az egy állás, akármi –, az megint túl kicsi lesz. Akkor jön a *hát innen nem lehet kikerülni*, nincs kiút, akkor jön a véres csata, *jaj de jó, innen kikerültem*, és akkor megint a kint bent lesz, és így megy tovább addig, amíg meg nem halunk.”⁴⁹ Az új szakaszba érve már másképp látjuk az életünket, átértékeljük az addig megtett utat. A spirituális változás (transformation) átéléséről így vall az egyik lelkész:

„Nagy változás volt az életemben, amikor rádöbentem, hogy nem az evangéliumot prédikálom, hanem egyfajta életmódot vagy kegyességet. És ezt úgy kell érteni, hogy úgy

épül fel a prédikáció, hogy na, így van a Bibliában, te így élsz, akkor térjél meg, és éljél úgy, ahogy a Bibliában van, és mi az, ami hiányzik? Az evangélium, hogy valójában Krisztus halt meg érted, és Ő az, aki világosságot tud gyújtani benned, és Ő az, aki téged el tud hívni erre, és Ő az, aki meg tudja mutatni, hogy kell élned stb, tehát, hogy pont a lényeg hiányzik ebből. Sokszor ebben voltam és így prédikáltam, és nagyon megdöbbentő volt ezzel találkozni.” (31,36)

A keresésnek ez a szakasza már az egység megélése, misztikus összekötöttség Istennel, önmagunkkal és a környezetünkkel (*via unitiva*). Az eddigi kereteken való túllépés, a régi keretekkel való szembenállás után újabb keretek kiépítésének vagy felvállalásának időszaka jöhet el a hívő életében.

A spirituális keresés időszaka után az Istennel és a közösséggel más minőségben és egy megújított életcél mentén új spirituális otthonosság időszaka kezdődhet el a hívő életében. Wikström szavaival: „a korábbi ismert hiányérzet ott motoszkál a vándorlás alatt is, mostanra azonban jó adag bizalom veszi át a helyét”⁵⁰. A következő spirituális otthontalálás lehet, hogy a régi, de lehet, hogy egy új közösségben valósul meg, de ha visszatér is belső útjainak, kételyeinek megélése után a hívő régi közösségébe, már nem ugyanolyan emberként teszi, és eddigi lelki útjának tapasztalatait beépítve, annak kételyeivel és paradoxonaival együtt, mintegy „második naivitással”⁵¹ képes újra értelmet látni a közösség gyakorlásában, és új értelmet nyerni akár régebbi hitgyakorlatok, kegyességi formák is. Ahogy az ábra mutatja, a keresés időszaka nem mindig vezet vissza a spirituális otthontalálás körébe, hanem előfordulhat, hogy a hívő már nem – vagy akár hosszabb ideig nem – tér vissza abba a lelki otthonba, amit előtte sajátjának ismert. Előfordulhat, hogy valaki annyira csalódik az egyházában, lelki közösségében, vagy akár Istenben, hogy a keresés időszaka után már nem találja helyét, és nem tud visszatérni oda.

A fent vázolt modell tulajdonképpen egy spirális növekedés dinamikáját írja le, hiszen az otthonosság, keresés (vagy kilépés) során ugyanazok az lételemek kerülnek elő, mint korábban, de más összefüggésben, más rálátással keresünk és találunk választ az élet végső és alapvető kérdéseire. Ahogy Loder fogalmaz: „Bármelyik teológiai antropológiai vita mögött két klasszikus doktrína feszültsége húzódik meg: istenképesség /Istenhez való hasonlóság és az eredendő bűn/az ember távolsága Istentől. Ezek nemcsak egy-egy élethelyzet kérdései, hanem az egész emberi élet során jelen lévő témák; az emberi fejlődésünk minden egyes szakaszára hatással vannak, és szakaszonként új megvilágításba helyezik e tanok értelmét. Ezek a doktrínák teológiai távlatot adnak a szakaszoknak, szakaszonként is, de egyaránt az élet egészére nézve.”⁵²

A vezetett vezető, az isteni kegyelem megtapasztalása a szolgálatban

A lelkészi szerephez kapcsolódik az, hogy a gyülekezeti közösség tanítást, útmutatást vár a lelkésztől, illetve az, hogy a hit útján a lelkész előrébb járjon, mint a közös-

ség tagjai.⁵³ Még ha a lelkész fiatal is, úgy tekinthetnek rá az idősebb gyülekezeti tagok, mint aki a hitben előtűnik jár. Ezzel a szerepelvárással együtt látni kell, hogy a lelkész is úton van, és lelki növekedésében nem hagyható figyelmen kívül az életkora, a neveltetése, a kegyességi elköteleződése. A hit útján ugyanúgy keresők és otthontalálók a lelkészek is, mint a többi hívő ember, a lelkészi szerepük azonban egy fontos aspektusa lelki növekedésüknek. Van olyan lelkész, aki akadályként, és van, aki lehetőségként éli meg lelkészi szerepét a hitben járás, lelki növekedés útján:

„Természetesen az a legnehezebb az egészben, hogy a lelkész – bocsánat a kifejezésért – fizetett keresztyén. Tehát, hogy ezért más mércével mérik.” (13,28)

„Mindenképpen lelkésznek mennék. Azért, mert ez a legértelmesebb dolog, amit lehet csinálni ezen a világon. (...) Ez az egy, ami örökéletű és értelme van. Másrészt azért, amit mondtam, mert boldog vagyok, amikor a lélek néha átragyog rajtam. Tehát önző módon azért, hogy nekem jó legyen. Meg hogy nagyon sokrétű, változatos. Nincs benne monotonitás. Kreatív emberekkel foglalkozhatok. Középpontban lehetek. (...) Talán ezért.” (23,1)

A lelkész általános hívása is az, hogy Krisztus követője legyen, a közösség pedig várja azt, hogy hiteles módon élje meg hitét és tegyen bizonyosságot. Az alábbi interjúrészletben példát láthatunk arra, hogyan hathat vissza a lelkészi szerep hordozójára, a saját hitbeli növekedésére a szolgálat:

„Nagyon elkegyesedtem és hamar elkegyesedtem. (...) Ezt nagyon pozitívan mondom, és nagyon idéző jelben. Nem úgy, hogy a gyülekezet lett volna az, és nem úgy, hogy... egyszerűen azért, mert ha naponta másoknak kell, szolgálj, és a szívedből adj, akkor megszentülsz egy kicsit. Ezt most hülyén fogalmaztam meg, nem tudom, hogy érthető-e, amit mondok. Ez rám nagy hatással van egyszerűen. Nem lehet szívtelenül elmenni mondjuk ápolónak. Lelkésznek se lehet elmenni. Ott életutakkal találkozol, komoly dolgokkal. Nem teológiai kérdésekkel, hanem néikkel. És én az életemnek a jobbik oldalát találtam meg, a szorgalmát ezekben a dolgokban.” (17,30)

A lelkészi spiritualitás sajátossága az, hogy a lelkipásztor munkájának része az istenkapcsolatának ápolása, és „munkaeszköze”, saját személyisége. A mai társadalomban a vallásgyakorlás mint magánügy jelenik meg a munka világában, de a lelkész „hivatásos hívő”, és ez nem csak a privát szférába tartozó része életének.⁵⁴ A lelkészinterjúk tanúsága szerint általában úgy élik meg, hogy feladatuk az Istennel való bensőséges kapcsolatból táplálkozva kifelé is megélni hitüket. Hitükkel másokat is serkentő módon legyenek jelen a közösség tagjai számára, hogy használják azt a „természetes gyógyító erőt, amely a gyülekezetben betöltött pozíciójukból ered”⁵⁵:

„Mindig tehát hogy mégsem ezt kamatoztatom annyira, hogy milyen tudást szereztem, hanem próbálok magamat is az Istennel való kapcsolatba, meg a lelki életben frissen tartani és ébren tartani. És azt érzem, hogy ebben van az a specialitás, amit lelkészként hozzá tudok tenni (...), nyilván a teológia tudománya is fontos, és nem ezt akarom megkérdőjelezni, de hogy az életben meg azt érzem, hogy

mégis az a fontos, hogy az Istennel való kapcsolatot hogyan tudom segíteni nekik, bennük.” (21,32)

„Tulajdonképpen akkor már egészen biztosan tudtam, hogy az Istennek a szövetsége egyáltalán nem azon múlik, hogy az ember milyen teológiai beállítottsággal rendelkezik, hanem hogy milyen az élő kapcsolata az Istennel, illetve a kegyelemmel, és hogyan tudja ezeket érkeztetni az életébe, illetve hogyan tudja továbbadni és hogyan tudja átvenni az élethelyzetekre. Tehát hogyan válik láthatóvá az Isten dicsősége az ember életén keresztül.” (7,78)

Az emberek közötti kommunikációban és a társas együttélésben számos zavar keletkezik. Csíkszentmihályi szerint a T-típusú (transzcendens) személyiség legfontosabb ismerve az, hogy a környezetében lévő zavart, entrópiát jelenlétével csökkenti.⁵⁶ A lelkész segít másoknak is az élet feszültségeit, ellentmondó tendenciáit egységben kezelni és elhordozni. Olyan személyiség, aki nem növeli a zavartságot, hanem egyfajta gyógyító jelenléttel harmóniát közvetít mások felé. Ez a felülemelkedettség több interjúban is megjelent, így vall erről az egyik lelkész:

„Eljutottam oda, hogy a hit az, ami felszabadít, az a hit, amikor nincs félelmed senkitől. Nincs félelmed a világi hatalmaktól, meg ilyesmi. És azt hiszem, hogy ez a helyes hit. Nekem tavaly volt egy komoly betegségem, majdnem meghaltam, és el kellett köszönnöm mindenkitől. És volt egy 4 és fél órás és egy 9 órás műtétem, és a műtét előtt megmondták, hogy tényleg köszönjek el, mert nem tudják, hogy tényleg fel fogok-e kelni, és amikor bementem a műtőbe, és én úgy tudtam bemeni a műtőre, hogy a legnagyobb bizalommal, Istenem, úgy is úgy lesz, ahogy te akarod, és lesz nekem a jó. (...) Ez a legfelszabadítóbb hit, én azt gondolom. Hogy úgy tudsz belemenni egy akár halálos kimenetelű műtőbe, vagy bármibe, hogy tudod, hogy az Isten a legjobbat akarja. (...) Akkor jössz rá, hogy az élet nem ezen múlik, hogy kegyes vagyok, vagy liberális vagyok, vagy ilyen vagyok, vagy olyan vagyok, hanem azon, hogy az alapdolog a hit. (...) Ezt kéne felismerni. Az emberek pontosan ezzel kapcsolatban tesznek fel kérdéseket.” (4,16)

Csíkszentmihályi a spiritualitás kapcsán a bölcsesség szerepére hívja fel a figyelmet: „A bölcsességnek három lényeges vonása van. Az első egyfajta *megismerési képesség*. A második tulajdonság a *cselekvőképesség* egy társadalmilag hasznos formája, a *virtus*. Végül pedig a harmadik tulajdonság az *örömszerzés* egyfajta képessége, mivel a bölcsességgel együtt jár a belső derű és az öröm érzése.”⁵⁷ Ez a három aspektus egymásba fonódva jelenik meg például az alábbi interjúrészletben:

„Aki egyszer átéli azt, hogy milyen az, amikor két karja között sírva megtér valaki egy igehirdetés és néhány órányi beszélgetés végén, az rögtön megérti, hogy miért. Nincs nagyobb kincse az embernek, és ilyen értelemben mindegy, hogy pap vagy nem pap. Nincs nagyobb kincse annál az embernek, mint amit a mennybe gyűjt. Őrök néhány nagyon felemelő, messze rajtamtól ilyen csodat. Amikor a kis nyájból, akiket a nagy nyájban belül, tehát az ifikre gondolok, rám bízott az Úristen. Közöttük láttam emberek életét megváltozni, és engem ebben az Úristen nagyon egyértelműen használt. Ez például egy olyan ajándék és élmény, ami túlmutat a földi időn. Jézus

azt mondja nekünk, hogy gyűjtsetek kincseket, olyat, ami nem múlik el. Úgy gondolom, hogy ez ilyen, az is kegyelem, hogy engem ebbe a csodába részesel. Például ez egy ilyen dolog, aztán ilyen a prédikálás is. Hiszen ez is a lélekmentésnek a legnagyobb lehetősége vagy szolgálati területe. Én nagyon szeretek prédikálni és nagyon meg kell harcolnom minden prédikációírást és aztán -elmondást. De az is egy nagyszerű lehetőség és iszonyatos felelősség kiállni emberek elé, és azt mondani, hogy így szól az Úr. Megdöbbenő, hogy így szeret meg így bíz bennünk.” (15,1)

Számos próbálkozás történt annak meghatározására, hogy mit jelent a spirituális személyiség, milyen ismervei vannak annak, aki a hitben érett ember. A vezetéselmélet hazai és nemzetközi szakirodalmában egyre nagyobb gyakorisággal jelennek meg a spiritualitás fontosságáról szóló írások.⁵⁸ Stephen Covey egyenesen így fogalmaz: „A spirituális intelligencia a központi és legegységesebb az összes intelligencia közül, mivel ez az, ami a mások vezetésének forrásává válik.”⁵⁹ A vezetéselméleti modellek a spiritualitás megélésének emberi oldalát hangsúlyozzák, de ahogy a lelkészinterjúk is mutatják, a hit szempontjából nemcsak emberi fejlődésről, növekedésről, hanem az Istennel való személyes kapcsolatról, két személy közötti kapcsolat alakulásáról van szó. A lelki növekedés és a másik ember számára serkentő, gyógyító jelenlét nem csupán az akaraterőn, vagy „spirituális fegyvelmen”⁶⁰ keresztül valósul meg, hanem az önátadás csendjében. Olyan kapcsolat ez, amelyben az én és az isteni Te együtt alanyai a dialógusnak.⁶¹ Ahogy Kovács Endre fogalmaz az imádságról szóló könyvében: „Akár egy napja imádkozunk, akár nyolcvan éve – vagy, ahogy az angyalok: az örökkévalóság óta –, a mi szerepünk csak másodlagos. Az imádság alfája az, hogy Jézus imádkozik.”⁶² A növekedést az Isten adja, és azon a szinten, olyan keretek között szólít meg bennünket, ahol épp tartunk. Van, amikor ez a növekedés keresést. Máskor viszont az új vagy számunkra megújult régi keretek közötti otthonra találást jelent. Az Istent keresők és Vele párbeszédben állók (lelkészek és nem lelkészek) lelki életének dinamikája mindenkinél egyéni, de a növekedés célja közös, ahogy Pál apostol fogalmaz: „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és az igazság ismeretére eljusson” (1Tim 2,4).

Siba Balázs

BIBLIOGRÁFIA

- ALFORD, H.-J.: *Menedzsment, ha számít a hit*, Kairosz Kiadó, 2009.
ALSTON, W. P.: *A vallási sokféleség problémája*, in: P. Szilczl Dóra, Korpics Márta (szerk.): *Szagrális kommunikáció – A transzcendens mutatók*, Budapest, Typotex Kiadó, 2007. 219–250.
BATA István: *A spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban*, Doktori disszertáció, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2014.
BAUMAN, Z.: *Liquid Life*, Cambridge, Polity Press, 2005.
BENKŐ Antal: *Bevezetés a valláslelektanba*, Róma, Teológiai Könyvtár, 1979.
BERGER P. L.: *Vallás: tapasztalat, hagyomány és reflexió*, in: P. SZILCZL Dóra – KORPICS Márta (szerk.): *Szagrális kommunikáció – A transzcendens mutatók*, Budapest, Typotex Kiadó, 2007, 203–219.
BROOKS, D.: *Úton önmagunk felé*, Budapest, Libri, 2015.
BUBER, M.: *A próféták hite*, Budapest: Atlantisz, 1998.
CANLIS, J.: *Calvin's Ladder – A Spiritual Theology of Ascent and Ascension*, Grand Rapids, Eerdmans, 2010.

- COVEY, S.: *The 8th Habit: From Effectiveness to Greatness*, New York, Simon and Schuster, 2004.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2011.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Flow: Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.
- DULLES, A.: *Az egyház modelljei*, Budapest, Vigilia, 2003.
- EBELING, G.: *Dogmatik des christlichen Glaubens*, Tübingen, Mohr, 1979.
- FAZEKAS S. (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008.
- FELDMÁR András: *A születés és a halál stációi*, (előadás) 2001. Forrás: <http://www.daath.hu/showText.php?id=42>
- FRIEDMAN, E. H.: *Nemzedékről nemzedékre – Családi folyamatok egyházi és zsinagógai közösségben*, Exit Kiadó, Kolozsvár, 2008.
- GERKIN, C. V.: *Prophetic Pastoral Practice – A Christian Vision of Life Together*, Nashville, Abingdon Press, 1991.
- GORDON, L.: *The New Spirituality: An Introduction to Progressive Belief in the Twenty-First Century*, New York, I.B. Tauris, 2007.
- GROESCHEL, J.: *Spiritual Passages – The Psychology of Spiritual Development*, New York, Crossroad Books, 2003.
- JAMES, W.: *The Varieties of Religious Experience*, New York, Penguin, 1902.
- JOSUTTIS, M.: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1996.
- KESSLER, H.: *Sucht den Lebenden nicht bei den Toten – Die Auferstehung Jesu in biblischer, fundamentaltheologischer und systematischer Sicht*, Düsseldorf, Patmos, 1985.
- KLINGENBERGER, H.: *Lebensmutig – Vergangenes erinnern, Gegenwärtiges entdecken, Künftiges entwerfen*, München, Don Bosco, 2003.
- KOCSEV Miklós: *Ezredvégi színek – Impulzusok a holland református gyakorlati teológiából*, Budapest, L'Harmattan, 2006.
- KOVÁCS Endre: *Ti azért így imádkoztatok! – A keresés, a kérés és a szemlélődés útján*, Budapest, Harmat – Örökségünk – Sarutlan Kármelita Nővérek, 2015.
- KRASZNYAI Mónika: *A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztény lelki életben és napjaink lelki-gondozói-terápiás gyakorlatában – Teológiai, valláslelektani és pasztorálpszichológiai aspektusok*, doktori disszertáció, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014.
- LODER, J. E., – NEIDHARDT, W. J.: *The knight's move: The relational logic of the spirit in theology and science*, Colorado Springs, Helmers & Howard, 1992.
- LODER, J. E.: *The Transforming Moment*, Colorado Springs, Helmers & Howard Publishing, 1989, 34–36.
- LODER, J. W.: *The Logic of the Spirit – Human Development in Theological Perspective*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1998.
- MASLOW, A. H.: *Religions, Values, and Peak-Experiences*, Columbus, UP, 1964.
- MEZEI K. – PULAY Gy.: *Versenyképes-e a Jó Pásztor?* Budapest, Szent István Társulat, 2008.
- NÉMETH Dávid – IZSÁK Norbert: *A lélek titkai – Németh Dávid pasztorálpszichológia-professzorral beszélget Izsák Norbert*, Budapest, Harmat, 2012.
- NÉMETH Dávid: *Pasztorálanthropológia I.*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- NIPKOW, K. E.: *Erwachsenwerden ohne Gott? – Gotteserfahrung im Lebenslauf*, Gütersloh, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, 1997.
- P. SZILCZL Dóra: *Vallás – Tapasztalat – Kommunikáció – A szakrális mint felkészültség, doktori disszertáció*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013.
- PÁL Ferenc: *Önmeghaladás, életcélok, jölet – A lélektani és spirituális dimenziók összefüggései*, Embertárs, 2013/3. 231–236.
- RICE, H. L.: *Reformed Spirituality – An Introduction for Believers*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1991.
- RICOEUR, P.: *Zeit und Erzählung III. – Die erzählte Zeit*, München: Fink, 1991.
- SAUCIER, G. – SKRZYPIŃSKA K.: *Spiritual But Not Religious? Evidence for Two Independent Dispositions*, Journal of Personality 74, 5, 2006, 1257–1292.
- SHAKESPEARE, W.: *Halmet*, in: Shakespeare Összes színművei; először kiadta a Kisfaludy Társaság, 1902.
- SHULTS, F. L. – SANDAGE, S. J.: *Transforming Spirituality Integrating Theology and Psychology*, Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006.
- SIBA Balázs: *Isten és élettörténet – A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége*, Loisir Kiadó, 2010.
- SINGHAL, M.– Chatterjee, L.: *A person-organization fit-based approach for spirituality at work: development of a conceptual framework*, Journal of Human Values, Vol. 12. No. 2., 2006, 161 – 178.
- STREIB, H.: *Faith Development Theory Revisited – The Religious Styles Respektive*, The International Journal for the Psychology of Religion, 2001/3, 2001. 144–158.
- SÜLE Ferenc: *Téboly, terápia, spiritualitás – Keresztyén mélylélektan a lélekgyógyászatban*, Budapest, Kairosz, 2015.
- SWINBURNE, R.: *Van Isten? Budapest*, Kossuth, 1998.
- TILlich, P.: *The Meaning of Religious Symbol*, in: HOOK, S. (ed.): *Religious Experience and Truth*, New York, Oliver-Boyd, 1962, 3–12.
- TOMKA J. – BÖGEL Gy.: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II.*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014.
- TOMKA J. – BÖGEL Gy.: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2011.
- TÓTH Sára: *Táncol a por – Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról*, Budapest, Harmat, 2015.
- WATZLAWICK, P. – WEAKLAND, J. H. – FISCH, R.: *Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*, Gondolat, Budapest, 1990.
- WESTERMANN, C.: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1978.
- WIGGLESWORTH, C.: *SQ21: The 21 Skills of Spiritual Intelligence*, New York, SelectBooks, 2012.
- WIKSTRÖM, O.: *A káprázatos sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez*, Budapest, Luther Kiadó, 2013.
- WIKSTRÖM, O.: *Attribúció, szerepek, vallás – Sundén vallásos szerep-elméletének teoretikai elemzése és a vallásos élmények attribúciós megközelítése*, in: HORVÁTH-SZABÓ Katalin (szerk.): *Valláspszichológiai tanulmányok*, Budapest, Animula 2003, 51–65.
- WOODHEAD, L.: *Spirituality and Christianity: the unfolding of a tangled relationship*, in: G. GIORDAN, W. H. SWATOS: *Religion, spirituality and everyday practice*, Springer, Dordrecht, 2011, 3–21.
- ZOHAR D. – MARSHALL, I.: *Spirituális intelligencia*, Csöndestárs Kiadó, 2010.
- ZSOLNAI Ászlós: *Spiritualitás és menedzsment*, Társadalom és Gazdaság, 2002/1, 117–129.

JEGYZETEK

- 1 Tóth Sára: *Táncol a por – Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról*, Budapest, Harmat, 2015, 79.
- 2 Ez a tanulmány része egy nagyobb vállalkozásnak, melynek során a lelkészek életének „magtörténetét” (Kernnarration) követve tartalomlemezés módszerével összesen kilenc téma mentén vizsgáljuk a lelkési identitás kulcskérdéseit. Ez úton szeretnék köszönetet mondani Hámori Ádám kollégámnak és az általa vezetett egyház-szociológia-szeminárium teológus hallgatóinak, akik az elmúlt három év során összesen 33 protestáns lelkipásztorral készített interjút az ország különböző pontjain. Az interjúk anyagát, az interjúrészeket a társadalomtudományos közlemények módszertani gyakorlatának megfelelően anonim módon idézzük. A kutatás célkitűzéséből adódik, hogy az információkat, interjúszövegeket elsősorban nem szemlélyhez kötötten, hanem a tágabb jelenségkör sajátosságainak bemutatására használom. Módszertanát tekintve a tanulmánynak nincs előzetes hipotézise, amit igazolni szeretnék, hanem az interjúban előkerült témák összegzését és tudományos igényű, de egy lehetséges reflexióját írom le. Fontosnak tartom, hogy ne az előzetes sémák igazolása, vagy illusztrációja legyen egy-egy lelkésznek a beszámolója, hanem a témák „párbeszédbe kerüljenek” a tudományos sémákkal.
- 3 Singhal, M., Chatterjee, L.: *A person-organization fit-based approach for spirituality at work: development of a conceptual framework*, Journal of Human Values, Vol. 12. No. 2., 2006, 161 – 178. 167.
- 4 Westermann, C.: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1978. 57.
- 5 Kessler, H.: *Sucht den Lebenden nicht bei den Toten – Die Auferstehung Jesu in biblischer, fundamentaltheologischer und systematischer Sicht*, Düsseldorf: Patmos, 1985, 290.
- 6 Benkő Antal szerint általánosságban a vallásos tapasztalat három ismérve a következő: „émerveillement”, tulajdonképpen csodálkozás

- a lét titkán; „ultimate concern”, jelenti az abszolútra való irányultságot; a „oneness” pedig egyesül a Mindenséggel. Benkő Antal: *Bevezetés a valláslélektanba*, Róma, Teológiai Kiskönyvtár, 1979, 81.
- 7 Berger P. L.: *Vallás: tapasztalat, hagyomány és reflexió*, in: P. Szilczl Dóra, Korpics Márta (szerk.): *Szokrális kommunikáció – A transzcendens mutatók*, Budapest, Typotex Kiadó, 2007, 203–219, 213.
- 8 Németh Dávid: *Pásztorántropológia I.*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 107.
- 9 Van olyan értelmezés, mely el tud képzelni spiritualitás nélküli valóságosságot is, illetve vallás nélküli spiritualitást is, egyfajta kulturális-funkcionális általános spiritualitást hirdetve. vö: Saucier, G., Skrzypinska, K.: *Spiritual But Not Religious? Evidence for Two Independent Dispositions*, Journal of Personality 74, 5, 2006, 1257–1292.
- 10 Gerkin, C. V.: *Prophetic Pastoral Practice – A Christian Vision of Life Together*, Nashville, Abingdon Press, 1991, 59.
- 11 Bauman, Z.: *Liquid Life*, Cambridge, Polity Press, 2005, 2.
- 12 Gordon, L.: *The New Spirituality: An Introduction to Progressive Belief in the Twenty-First Century*, New York, I. B. Tauris, 2007.; Woodhead, L.: *Spirituality and Christianity: the unfolding of a tangled relationship*, in: G. Giordan, W. H. Swatos: *Religion, spirituality and everyday practice*, Springer, Dordrecht, 2011, 3–21.
- 13 Batta István: *Spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban*, Doktori disszertáció, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2014.
- 14 James, W.: *The Varieties of Religious Experience*, New York, Penguin, 1902.
- 15 Maslow, A. H.: *Religions, Values, and Peak-Experiences*, Columbus, UP, 1964.; Csíkszentmihályi Mihály: *Flow: Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 399.
- 16 Tillich, P.: *The Meaning of Religious Symbol*, in: Hook, S. (ed.): *Religious Experience and Truth*, New York, Oliver-Boyd, 1962, 3–12. 4. A fordítás Szilczl Dóra közlése. in: P. Szilczl Dóra: *Vallás – Tapasztalat – Kommunikáció – A szokrális mint felkészültség*, Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013, 42.
- 17 Alston, W. P.: *A vallási sokféleség problémája*, in: P. Szilczl Dóra, Korpics Márta (szerk.): *Szokrális kommunikáció – A transzcendens mutatók*, Budapest, Typotex Kiadó, 2007, 219–250, 227.
- 18 Dulles, A.: *Az egyház modelljei*, Budapest, Vigilia, 2003, 21.
- 19 Swinburne, R.: *Van Isten?* Budapest, Kossuth, 1998, 158.
- 20 Wikström, O.: *Attribúciók, szerepek, vallás – Sündén vallásos szerepléletek teoretikai elemzése és a vallásos élmények attribúciós megközelítése*, in: Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Valláspszichológiai tanulmányok*, Budapest, Animula, 2003, 51–65, 55.
- 21 Németh Dávid: *Pásztorántropológia I.*, 114–116.
- 22 Canlis, J.: *Calvin's Ladder – A Spiritual Theology of Ascent and Ascension*, Grand Rapids, Eerdmans, 2010, 160.
- 23 Batta István: *A spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban*, 71.
- 24 Rice, H. L.: *Reformed Spirituality – An Introduction for Believers*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1991, 58.
- 25 Wikström, O.: *A káprázató sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 99kk
- 26 Groeschel, J.: *Spiritual Passages – The Psychology of Spiritual Development*, New York, Crossroad Books, 2003, 118.
- 27 „A fejlődéslélektanban (Erikson, Piaget, Kohlberg stb.), úgy tűnik, hogy a centrumot (az élet Abszolút Egységét) járják körbe, de (...) a spirituális fejlődés az én és az isteni centrum közötti növekvő átjárhatóságról szól és nem az én fejlődéséről önmagában.” Loder, J. E., Neidhardt, W. J.: *The knight's move: The relational logic of the spirit in theology and science*, Colorado Springs, Helmers & Howard, 1992, 284.
- 28 Streib összesen négy dimenziót említ, melyek ugyancsak fontos szerepet játszanak a hit változásában: először is az önmagunkkal való kapcsolat (pszichodinamikus-interperszonális dimenzió), az én és a másik közti kapcsolat (kapcsolati-intrapersonális), a tradícióval (interpretáló-hermeneutikai), illetve a környezetünkkel kialakított viszonyunk (élet-világ dimenzió). Streib, H.: *Faith Development Theory Revisited – The Religious Styles Respektive, The International Journal for the Psychology of Religion*, 2001/3, 2001, 144–158, 145.
- 29 „A vallás gyakorlati-interaktív (rituális), pszichodinamikus (szimbolikus) és kognitív (narratív) rekonstrukciójának és alkalmazásának jól megkülönböztethető módjait nevezzük vallásos stílusnak.” Streib, H.: *Faith Development Theory Revisited*, 149.
- 30 Siba Balázs: *Isten és élettörténet – A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége*, Loisir Kiadó, 2010, 124.
- 31 Nipkow, K. E.: *Erwachsenwerden ohne Gott? – Gotteserfahrung im Lebenslauf*, Gütersloh, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, 1997, 98.
- 32 Watzlawick, P., Weakland, J. H., Fisch, R.: *Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*, Gondolat, Budapest, 1990, 115.
- 33 Shults, F. L., Sandage, S. J.: *Transforming Spirituality Integrating Theology and Psychology*, Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006, 33.
- 34 Shults, F. L., Sandage, S. J.: *Transforming Spirituality*, 32.
- 35 Streib ötféle vallásos stílust különböztet meg: Az első, a *szubjektív vallásos stílus*, amely csecsemőkorban jelenik meg és leginkább Fowler differenciálatlan és intuitív-projektív hit leírásának felel meg. Fontos szerephez jut benne a fantázia, az érzelmek és a szülőkkel kialakított alabizalom, mely alapja lesz a későbbi, Istenbe vetett hitnek. A második a *do ut des* vallásos stílus, melyben a gyermek már tudatára ébred saját szükségleteinek s magát reciprok interakciók részének látja. Az *érett vallásos stílus* a személyközi kapcsolatok szintjén orientálódik. Istent mint személyes partnerét képzeleli el, s kapcsolatukat a „kölcsonós tisztelet” jellemzi. Az *individuális-rendszerező vallásos stílus*: vallásos kérdésekben képes integrálni a kritikát, sok minden a szimbólumok nyelvén válik érthetővé számára. A *dialogikus vallásos stílusban* egy újfajta nyitottság jelenik meg, mely szerint az ellentétek nem vezetnek kizáráshoz, vagy ellenségeskedéshez. Ebben a stílusban nem feltétlen cél vallásos identitást találni, az „én elengedésével” új alabizalom születik (második naivitás), melyben az egyén engedi magát bevonódni egy szimbólum, vagy egy narratíva erőterébe. Streib, H.: *Faith Development Theory Revisited*, 154.
- 36 Ebeling, G.: *Dogmatik des christlichen Glaubens*, Tübingen, Mohr, 1979, 108.
- 37 Süle Ferenc: *Téboly, terápia, spiritualitás – Keresztényen mélylélektan a lélekgyógyászatban*, Budapest, Kairosz, 2015, 75.
- 38 Wikström, O.: *A káprázató sötétség*, 235–237.
- 39 Süle Ferenc: *Téboly, terápia, spiritualitás*, 76.
- 40 Dionüsziosz Areopagitesznek (Kr. u. 5-dik század) tulajdonítják a kereszténységben a lelki élet útjának hármas felosztását: a megtisztulás útja (via purgativa), a megvilágosodás útja (via illuminativa) és az egyesülés útja (via unitiva). Lásd: Krasznay Mónika: *A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztény lelki életben és napjaink lelkigondozói-terápiás gyakorlatában – Teológiai, valláslélektani és pasztorálpszichológiai aspektusok*, Doktori disszertáció, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014, 78–81.
- 41 Loder, J. E.: *The Transforming Moment*, Colorado Springs, Helmers & Howard Publishing, 1989, 34–36.
- 42 Egy irodalmi példa erre: „Kizökök a világ, óh kárhozat, Hogy én szültemet helyretolni azt.” Shakespeare, W.: *Helmet*, in: Shakespeare Összes művei; először kiadta a Kisfaludy Társaság, 1902, 25.
- 43 Németh Dávid, Izsák Norbert: *A lélek titkai – Németh Dávid pasztorálpszichológia-professzorral beszélget Izsák Norbert*, Budapest, Harmat, 2012, 84.
- 44 Klingenberg, H.: *Lebensmutig – Vergangenes erinnern, Gegenwärtiges entdecken, Künftiges entwerfen*, München, Don Bosco, 2003, 142.kk
- 45 Shults, F. L., Sandage, S. J.: *Transforming Spirituality*, 39.
- 46 Loder, J. E.: *The Transforming Moment*, 3.
- 47 Uo. 35–44.
- 48 Pál Ferenc: *Önmeghaladás, életcélok, jóllét – A lélektani és spirituális dimenziók összefüggései*, Embertárs, 2013/3, 231–236, 235.
- 49 Feldmár András: *A születés és a halál stációi*, (előadás) 2001. Forrás: <http://www.daath.hu/showText.php?id=42>
- 50 Letöltés: 2016.05.05. Wikström, O.: *A káprázató sötétség*, 246.
- 51 Ricoeur, P.: *Zeit und Erzählung III. – Die erzählte Zeit*, München: Fink, 1991, 41.
- 52 Loder, J. W.: *The Logic of the Spirit – Human Development in Theological Perspective*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1998, 109.
- 53 Josuttis, M.: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1996, 19.
- 54 Kocsev Miklós: *Ezredégi színek – Impulzusok a holland református gyakorlati teológiából*, Budapest, L'Harmattan, 2006, 283.

- ⁵⁵ Friedman, E. H.: *Nemzedékről nemzedékre – Családi folyamatok egyházi és zsinagógai közösségekben*, Exit Kiadó, Kolozsvár, 2008, 274.
- ⁵⁶ Csíkszentmihályi Mihály: *A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2011, 292.
- ⁵⁷ Csíkszentmihályi: *A fejlődés útjai*, 296.
- ⁵⁸ Az utóbbi években magyar nyelven a témában megjelent írások: Alford, H-J.: *Menedzsment, ha számít a hit*, Kairosz Kiadó, 2009.; Fazekas S. (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008.; Mezei K. – Pulay Gy.: *Versenyképes-e a Jó Pásztor?* Budapest, Szent István Társulat, 2008.; Tomka J. – Bögel Gy.: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2011.; Tomka J. – Bögel Gy.: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II.*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014.; Pulinka Á.: *A szervezeti spiritualitás nyomában*, Budapest, BCE, 2010.; Zohar D. – Marshall, I.: *Spirituális intelligencia*, Csöndestárs Kiadó, 2010.; Zsolnai László: *Spiritualitás és menedzsment*, Társadalom és Gazdaság, 2002/1, 117–129.
- ⁵⁹ Covey, S.: *The 8th Habit: From Effectiveness to Greatness*, New York, Simon and Schuster, 2004, 53. A spirituális intelligencia kérdése kapcsán érdekes kísérlet az, ahogy Cindy Wigglesworth könyvében összefoglalta azokat a főbb területeket, amelyek mentén úgy

gondolja, hogy emberi oldalról nézve a spiritualitásban növekedni lehet. Négy fő és ezen belül huszonegy alterületet különböztetett meg: 1. *Önismeret*: 1. A saját világgép tudatos ismerete 2. Életcél (misszió) tudata 3. Saját értékrendszer ismerete 4. A belső világ és gondolkodás komplexitása 5. A saját ego és szuperego ismerete 6. *Az univerzális egység tudata*: 6. Az élet összekapcsoltságának tudata 7. Mások világgépének tudata 8. Távlatokban gondolkodás 9. Személyes határink ismerete 10. Lelki törvényszerűségek ismerete 11. Egységélmény a Transzcendenssel 12. *Saját magunk vezetése*: 12. Elkötelezettség a lelki növekedés iránt 13. A jobbik énünk szinten tartása 14. Cél és értékvezérelt életvezetés 15. Kitartani a hitben 16. Keresni a Lélek vezetését 17. *Társas kapcsolatok és spirituális jelenlét*: 17. Bölcs és hatékony tanár /mentor 18. Bölcs és hatékony vezető / változáshoz 19. Elkötelezett és bölcs döntések meghozatala 20. Nyugalmat árasztó és gyógyító jelenlét 21. Harmónia az élet nyereségével és veszteségeivel. Wigglesworth, C.: *SQ21: The 21 Skills of Spiritual Intelligence*, New York, SelectBooks, 2012, 189.

⁶⁰ Brooks, D.: *Úton önmagunk felé*, Budapest, Libri, 2015, 257.

⁶¹ Buber, M.: *A próféták hite*, Budapest, Atlantisz, 1998, 284.

⁶² Kovács Endre: *Ti azért így imádkoztok! – A keresés, a kérés és a szemlélődés útján*, Budapest, Harmat – Örökségünk – Sarutlan Kármelita Nővérek, 2015, 34.

KITEKINTÉS

VIOLENTIA ET AGRESSIO

címmel és a „...sed libera nos a malo...” úri-imádságos vágygal rendezett konferenciát a Theologiai Szemle szerkesztőbizottsága 2016. május 3-án a MEÖT Székházában. Az előadások közül Békési Sándor református, Mészáros Kálmán baptista és Kránitz Mihály katolikus teológusok előadásait közöljük. (a szerkesztő)

Az erőszak és az áldozat

René Girard mimetikus vágyelméletének teológiai reflexiója

Az erőszak kérdése a kétezer éves teológiatörténetben eddig nem kapott különösebb hangsúlyt, inkább a Krisztust követő élet erkölcsi megítélésében került szóba. A 20. századra azonban az erőszak – mint probléma – fokozatosan központi gondolatá érlelődött, különösen a pszichológia vizsgálódásai és a század totálissá vált kegyetlenkedéseinek, világháborúinak tapasztalatai, valamint a kisebb közösségeken, családon, iskolán belüli erőszak leleplezése nyomán. Korunk terrorizmusa fokozottan a figyelem homlokterébe állította az erőszak indítékának elemzését, mint ahogy a nők, a gyermekek elleni erőszakot, illetve az állatokon és a természetben elkövetett brutalitás, napvilágra került megdöbbentő adatai. A pszichológia elsősorban belső, lelki indulatként agresszióknak nevezi, amelyre sajátos magyarázatot dolgoz ki. Az erőszakot – mint az agresszió külső megvalósulását inkább a szociológia és a kriminológia vizsgálja, osztályozva azt különböző irányultsága szerint. A társadalom vallástörténeti és filozófiai vonatkozásában pedig az erőszak természetét az utóbbi időben a keresztyén antropológus, René Girard fejtette föl, s úttörő munkásságával újabb gondolati síkot nyitott meg a teológiai elemzések számára is.¹

Éppen René Girard mondta ki világosan, hogy „egyedül az *Evangéliumok* teszik problematikusá az emberi erőszak jelenségét. Minden más, az embert tárgyául választó gondolatrendszerben az erőszak kérdése már azelőtt megoldódik, hogy egyáltalán megfogalmazódna.”² E súlyos kijelentés mögött az a döbbenetes tapasztalat húzódik meg, hogy hol a mítoszokban, hol az ösztönvilágban, hol pszichikailag, hol kriminológiailag, hol történelmileg, hol társadalmilag, hol valamilyen más megközelítésből az erőszak mindig magyarázatot talál. Girard zseniális felfedezése kimondja az erőszak megtévesztő természetéről azt, hogy *az erőszak minden esetben megnyugtató igazolást von maga után, amellyel elfedi lényegét*, ezért hálás valamennyi antropológiai, illetve szociológiai megközelítésnek. Kivéve egyet: a Szentírás, és azon belül az *Evangéliumok* tanúságát.

1. Alapvetés: az utánzás vágya

Önmagában a természetben, az univerzumban, az anyag birodalmában, az állatok és növények világában nincs erőszak annak ellenére, hogy gigantikus robbanás-